

MÁNDI TIBOR

Oakeshott és Hayek

*A modern konzervativizmus Janus-arca*¹

1. MICHAEL OAKESHOTT ÉS A HAGYOMÁNY SUGALMAZÁSAI

„A nagy emberek, miközben gondolkodni tanítják a gyengéket, tévútra vezetik őket.”

Ezzel az idézettel kezdődik Michael Oakeshott híres könyve, a *Politikai racionalizmus*.² Az idézettel Oakeshott Descartes-ra és Baconre utal, akiknek munkásságára visszavezeti az általa bírált racionalista gondolkodásmód eredetét. A („kartéziánus”) racionalista gondolkodási stílus lényege nem más, mint egy olyan, szabályokba szedett tudományos módszer alkalmazásának igénye, amely révén – eddigi, nem ilyen módon szerzett ismereteink elvetése után – bizonyosan igaz tudáshoz juthatunk. Ennek a gondolkodási stílusnak Oakeshott szerint végzetes hibája, hogy nem felel meg az emberi tudás természetének. Az emberi tudásnak ugyanis, mint azt Oakeshott kifejti, két, alapvetően különböző összetevője van. Az egyik fajta tudás, amelyet ő technikai tudásnak nevez, arról ismerhető fel, hogy szabályokba foglalható, könyvekben leírható és a szó legegyszerűbb értelmében véve megtanítható-megtanulható. A másik fajta tudás, a gyakorlati tudás ezzel ellentétben nem alkalmas arra, hogy szabályokba vagy könyvekbe foglalják; és az előző értelemben véve nem tanítható-tanulható, csupán (egy mester által) átadható, illetve (a tanítvány által) elsajátítható. A két tudásfajta különbsége könnyen belátható néhány olyan hétköznapi tapasztalat alapján, mint például az, hogy szakácskönyvből nem lehet igazán megtanulni főzni (vagy tankönyvből autót ve-

zetni). Mármost, bár a tudás e két fajtája minden emberi tevékenységben jelen van, a racionalizmus nyilvánvalóan nem számol azzal, amit az előbb gyakorlati tudásnak neveztünk.

E két tudásfajtaival – az egyik, illetve másik dominanciájával – állítható párhuzamba a politika cselekvés kétféle típusa: az ideologikus, illetve tradicionális politizálás. Az ideologikus politika valamilyen racionális elgondolásból (ideológiából) indul ki, azt kívánja iránymutatásként felhasználni a politikai cselekvés során. Ilyen ideológia például a marxizmus, de Oakeshott szerint ilyen ideológiát konstituál Locke *Értekezés a polgári kormányzatról*, sőt az oakeshotti értelemben ideológiaként funkcionálhat akár egyetlen szó is („szabadság”, „egyenlőség”). Az ideológiák azonban sohasem tartalmazhatják a politikáról való tudásunk teljességét, annak egy része ugyanis gyakorlati jellegű, azaz nem formalizálható. Az ideológiák nem mások, mint a politikai tudás kivonatai; az ideologikus politizálás a politika elszegényítése – míg „nem marad egyebünk, mint a száraz és homokos üledék, amelytől ... fulladozunk”.³ A politikai tudás teljessége csakis az adott politikai közösség gyakorlatában, a hagyományban lelhető fel. A politikai cselekvés valójában nem támaszkodhat másra, mint, Oakeshott híres kifejezésével a „hagyomány sugalmazásaira”. Oakeshott szerint az ideologikus politika hívei sem tesznek – mert nem is tehetnek – mást, legfeljebb a hagyomány egy kivonatos, torz változatát veszik alapul, miközben cselekedeteik racionális voltával áltatják magukat.

A politika természetének fenti leírása Oakeshott számos olvasóját kétségbe ejtette – mint arról a *Politikai képzés* című tanulmányhoz annak első megjelenése után fűzött szerzői megjegyzések is tanúskodnak. A tanulmánnyal kapcsolatban felmerült kifogások alapján véve arra a nagyon is érthető csalódottságra vezethetők vissza, amelyet a „Mi a teendő?” klasszikus kérdésének – legalábbis elvont értelemben – Oakeshott általi megválaszolhatatlannak nyilvánítása váltott ki. Oakeshott azonban kiegészítésében kitart álláspontja mellett: a fenti kérdés általános érvényű megválaszolása nyilvánvalóan nem lenne más, mint – ideológia gyártása. „Őn azt szeretné hallani, hogy a politikában, mint egyébként sehol máshol nem, bizonyosan létezik egy tévedhetetlen döntéshozatali módszer arra, hogy mit kell csinálni?” – teszi fel a kérdést egy kritikusának címezve.⁴

Oakeshott politikafelfogása azonban korántsem nélkülözi teljes mértékben a politikai következményeket, amint a *Konzervatívnak lenni* című esszéjének már a címéből is kiderül. Oakeshott persze, mint azt rögtön világossá teszi, sajátos értelemben használja politikai attitűdjének megjelölésére a „konzervativizmus” szót. Nála ez természetesen nem valamiféle ideológiát jelent, hanem inkább egyfajta politikai (sőt, valójában az élet más területein is alkalmazható) hozzáállást, megközelítés-

módot, beállítódást (avagy alkatot, hajlamot: „*disposition*”): konzervatívnak lenni annyit tesz, mint (többek között) előnyben részesíteni „az ismerőst az ismeretlennel, a kipróbáltat a kipróbálatlannal, a korlátozottat a határtalannal, a megfelelőt a tökéletessel szemben”.⁵

Az így leírt konzervatív beállítottság, megközelítés Oakeshott szerint azért tekinthető indokoltnak a politika területén, mert a politika tipikusan nagy mértékben gyakorlati tudásra támaszkodó cselekvési terület – lényegében bizonyos eszközök, „szerszámok” (begyakorlotságot, rutint feltételező) használata. Ezek az eszközök nem mások, mint olyan általános magatartási szabályok, amelyek az egyéni emberi vélemények, célok és törekvések a modern társadalmakban tapasztalható sokféleségéből fakadó elkerülhetetlen összeütközések kezelésére hivatottak.

Az, hogy a politika feladata ezen *általános*, nem instrumentális jellegű magatartási szabályok adminisztrációja – azaz voltaképpen a *rule of law*-nak, a törvények uralmának a biztosítása – egybevág Oakeshott abbéli, a *Politikai képzés* híres hajóhasonlatában – mely szerint a politizálás egy feneketlen, parttalan tengeren való hajózáshoz hasonlítható, ahol célunk mindössze a hajó felborulásának elkerülése lehet – kifejezésre juttatott meggyőződésével, miszerint a politikának *nem* feladata, hogy valamiféle az egyes egyénekre rákényszerített (ideologikus jellegű) célkitűzés jegyében mozgósítsa a társadalmat. (Ugyanezen gondolat fogalmazódik meg Oakeshott nagy művében, az *On Human Conduct*-ban a politikai közösségnek „civil társulás”-kénti felfogásában, szemben az adott cél elérésére szerveződött „vállalkozói” társulásokkal.)

Oakeshott direkterben politikai jellegű írásaiból (pl. *Contemporary British Politics; A tömegek és a képvisleti demokrácia*) végül is egészen pontos képet kaphatunk arról, milyen politikai berendezkedés felel is meg a szerző véleménye szerint a „hagyomány sugalmazásainak”. Nos, ez a politikai berendezkedés alapvetően individualista jellegű, ahol a jog uralmát a hatalom megosztása, a tulajdonjog védelme és a parlamentarizmus gyakorlata biztosítja.⁶ Nem csoda, hogy akadtak kutatók, akik (a *Konzervatívnak lenni* címválasztása által sugalltak ellenére, és sok vitát kiváltva) hajlottak arra, hogy Michael Oakeshottot a liberálisok közé sorolják.

2. F. A. HAYEK ÉS A SZABADSÁG IDEOLÓGIÁJA

Jellemzően, éppen fordított irányú virtuális metamorfózison esett át Oakeshott egykori kollégája a *London School of Economics*-on, F. A. Hayek. Bár ő *Miért nem vagyok konzervatív?* címmel publikált híres esszéjét⁷, manapság széles körben

szokás politikailag konzervatívnak tekinteni. Nyilván nem csekély köze van ehhez, hogy az elmúlt évtizedekben a nyugat-európai konzervatív pártok ideológiájának fontos részét képezte Hayek (mindekelőtt gazdaság-) filozófiája. (Élen járt ebben a brit Konzervatív Párt, amelynek újonnan megválasztott vezetője, Margaret Thatcher a legenda szerint a *Constitution of Liberty* egy példányával masírozott be a párt központjába, ahol a rá jellemző ellentmondást nem tűrő stílusban kijelentette: „Ez az, amiben hiszünk.”⁸)

Hayek Oakeshotthoz rendkívül hasonló episztemológiai alapokon építi fel rendszerét. Közgazdászként először a gazdasági élet területén figyelt fel a „szétszórt”, helyhez és időhöz kötött tudás jelentőségére, amely tudás centralizációjának lehetetlensége ítéli kudarcra a gazdasági tervezés különféle változatait. A társadalomban ilyen („gyakorlati”, vagy Polányi Mihály kifejezésével: „hallgatólagos”) formában fellelhető tudás hasznosításának leghatékonyabb eszköze a zavartalanul működő árrendszert, a szabad piac.

Hayek a későbbiekben a szétszórt, hallgatólagos (gyakorlati) tudás, és az ezen tudást hasznosító, spontán módon kialakult (hagyományos) társadalmi intézmények elméletét általánosította és kiterjesztette a társadalmi élet más megnyilvánulásaira is – például a jog, az erkölcs vagy a nyelv területére. Mindezen intézmények és az általuk képviselt „spontán rend” működésére a legnagyobb veszélyt a „konstruktivista” (mérnöki szellemű) racionalizmus – mely gondolkodási stílust ő is Descartes és Bacon munkásságára vezeti vissza – szellemében fogant nagyszabású reformtörekvések jelentik.

A politikai racionalizmus elutasítása persze a konzervatív politikai gondolkodás egyik alaptétele, mely nem maradhat ki az irányzat jellemzőinek egyetlen felsorolásából sem. Sőt, találkozhatsz a konzervativizmus olyan meghatározási kísérletével is, amely valamennyi ilyen jellemzőt erre a *differentia specificára* vezeti vissza.⁹ Nem nehéz belátni az utóbbi nézet létjogosultságát: a politikai tudás gyakorlati összetevője, amelynek létezése a racionalista megközelítés alkalmatlanságát okozza, azokban a tapasztalat próbáját kiállt társadalmi intézményekben, szokásokban, hagyományokban testesül meg, amelyeknek a megőrzése, a racionalista, terv szerinti változtatásoktól és azok nem szándékolt, előreláthatatlan következményeitől való megvédelmezése a konzervativizmus legfőbb törekvése (amelyről természetesen nevét is kapta). A konzervatív szerzők nagy többségére igaz, hogy érvrendszerüknek fontos részét képezi a fenti összefüggésre való hivatkozás. Edmund Burke *Töprengések a francia forradalomról* című – szokásosan a politikai konzervativizmus alapító opuszának tekintett – könyvében például többek között ezt írja:

Az állam felépítésének, illetve megújításának vagy megreformálásának tudományát, akárcsak bármely más kísérleti tudományt, nem szabad a priori módon tanítani. Nem is rövid tapasztalat az, amely erre a gyakorlati tudományra oktathatna... Mivel tehát maga a kormányzás tudománya ennyire gyakorlati jellegű, ilyen gyakorlati célokat szolgáló, s tapasztalatot igénylő dolog – nagyobb tapasztalatot, mint amekkorát egyetlen személy, legyen bármilyen eszes és figyelmes is, egy egész élet folyamán gyűjteni képes –, mindenkinek végtelen óvatossággal szabad csak arra vállalkoznia, hogy lebontson egy olyan épületet, amely hosszú időn át tűrhetően szolgálta a társadalom közös céljait, vagy hogy újjáépítse anélkül, hogy szeme előtt bizonyítottan hasznos példák és minták lebegnének.¹⁰

Ennek megfelelően nevezetes *Miért nem vagyok konzervatív?* című esszéjében Hayek több helyen kifejezett szimpátiát árul el a konzervativizmus bizonyos vonásai, nevezetesen értelem iránti bizalmatlansága, illetve a spontán módon kialakult intézmények iránti rokonszenve tekintetében (Burke-öt pedig több helyen is kedvenc szerzői egyikeként említi). Hogy mindezek ellenére miért nem vallja magát mégsem konzervatívnak, annak legfőbb okát a következő passzusban találhatjuk: „A konzervativizmus... az elméletekkel szembeni bizalmatlanságával... önként lemond azokról a fegyverekről, amelyekre az eszmék harcában szükség volna.” Ezért aztán, bár „talán sikerül lelassítania nemkívánatos folyamatokat, mivel nem mutat más irányt, nem gátolhatja meg azok előrehaladását... pusztán enyhe és mérsékelt változatát vallja kora előítéleteinek... megfelelő időközönként magáévá teszi azokat az eszméket, amelyeket a radikális propaganda elfogadhatóvá tett...”¹¹

Azaz Hayeknek nagyjából az a gondja a konzervativizmussal, amit F. J. C. Hearnshaw valaha büszkén így fogalmazott meg: „Gyakorlati szempontból általában elégséges, ha a konzervatívok, anélkül, hogy bármit is mondanának, csak ülnek és gondolkodnak, sőt az is, ha egyszerűen csak ülnek.”¹² John Stuart Mill pedig nem túl hízelgően így: a konzervatív párt „az ostobák pártja” („*the stupid party*”). Hayek a maga részéről képtelen volt beérni azzal, hogy csak üljön (esetleg gondolkodjon), avagy ahogyan ő maga fogalmazott: hogy segítsen fékezni a haladás mozdonyát. Ő szerette volna felvenni a harcot az eszmék csatamezején, a racionalizmus feltartóztatatlannak tűnő térhódításával „a szabadság ideológiáját” szegezve szembe.

Michael Oakeshott ebben, nem minden ok nélkül, a racionalizmus újabb győzelmét látta. Hayek háború utáni híres tervezésellenes gazdaságpolitikai röpiratának, az *Út a szolgasághoz*-nak a megjelenése kapcsán írta (jegyezzük meg, hogy Oakeshott ugyanebben az időben írt, már idézett *Contemporary British Politics* című tanulmányában szintén szót emel a tervgazdálkodás ellen):

A racionalizmus immár nem egy stílus a sok közül a politikában, hanem minden elismert politikai irányzat ismertetőjege... Talán ez Hayek Út a szolgasághoz című könyvének az igazi jelentősége – nem tantételeinek meggyőzőereje, hanem az a tény, hogy tantétel. A mindenféle tervezéssel szembeni ellenállás terve vélhetően jobb az ellenkezőjénél, de a politikának ugyanahhoz a stílusához tartozik. És ha a racionalizmussal már mélyen megfertőzött társadalomban a racionalizmus zsarnokságával szembeni ellenállás hagyományos erőforrásai egy öntudatos ideológiává alakulnak át, akkor csak tovább erősítik a racionalizmus erőforrásait. Manapság úgy tűnik, hogy csak az vehet részt és hallathatja a szavát a politikában, akinek a szó szoros értelmében van programja...¹³

Hayeket olvasva bizonyos pontokon valóban nehezünkre esik, hogy ne marasztaljuk el a szerzőt az általa oly meggyőzően bírált „konstruktivista racionalizmus” bűnében. A leginkább talán akkor, amikor a főművének szánt *Law, Legislation and Liberty* végén Hayek saját alkotmánytervezetéhez érünk.¹⁴ Ebben Hayek többek között egy újfajta törvényhozó testület felállítását javasolja, amelynek feladata „az elfogadható magatartás általános szabályainak” megállapítása lenne – szemben a kormányzás napi feladatait intéző hagyományos parlamenttel –, és amelynek tagjait, függetlenségük és alkalmasságuk biztosítása érdekében, mindig az éppen negyvenöt éves korosztály választaná, saját soraiból, tizenöt évre.

Igaz, Hayek könyvének ezt a fejezetét, az alkotmánytervezettel elérni kívánt céljait jelzendő, egy David Hume-tól (aki szintén *Egy tökéletes köztársaság tervével* zárta esszéi gyűjteményét) vett idézettel vezeti be:

Akárhogy is van, feltétlenül hasznos, ha tudjuk, hogy melyik a legjobb, hisz így olyan finom változtatások és újítások segítségével terelhetünk ennek irányába bármilyen létező alkotmányt vagy kormányformát, amelyek nem zilálják szét túlságosan a társadalmat.¹⁵

Hayek „programjának” megértéséhez talán úgy juthatunk a legközelebb, ha kicsit alaposabban megvizsgáljuk az általa David Hume-ról („az ész és a társadalom kérdése talán legnagyobb modern tanulmányozójáról”¹⁶) írottakat. Hume szkeptikus, „az emberi értelem szűk határaival” számot vető ismeretelmélete alapján megalkotta „az emberi intézmények fejlődésének elméletét”, mely tömören Hayek alábbi kedvenc (az *Értekezés az emberi természetről*-ből vett) Hume-idézetével foglalható össze: „az erkölcs szabályai, tehát, nem az ész következtetései”. Hume filozófiájának jelentősége Hayek szerint mindekelőtt abban áll, hogy egy olyan korban, amikor a racionalizmus uralkodóvá vált, Hume „saját fegyvereit fordította a felvilágosodás ellen”, és a racionalizmus túlzó igényeit racionális érvrendszer segítségével támadta. „A magyarázatról az ideális-

ra való áttérés azonban nem vezet nála a magyarázat és az ajánlás illegitim keveredéséhez. Senki sem volt nála kritikusabb a vanról a kellre való logikai áttérést illetően, vagy nyilvánította ki egyértelműbben annak a lehetetlenségét.”¹⁷

Persze mindez nagyon úgy tűnik, mint egy tipikus kecske-káposzta szituáció – Hayek azt szeretné elérni, hogy a racionalizmus kecskéje is jóllakjon és a tradíció káposztája is megmaradjon. Az ilyen esetekben azonban sajnálatos módon gyakori, hogy végül nem érjük el egyiket sem. Mint arra Oakeshott rámutatott, a tradíció védelmében mozgósított racionalizmus is hozzájárulhat annak aláásásához. Ha a kecskét egyszer a káposzta közelébe engedjük, akkor korántsem lehetünk biztosak benne, hogy a kecske nem fogja megtalálni a módját, hogy jóllakjon (abban viszont sajnálatos módon nemigen reménykedhetünk, hogy esetleg a káposzta eszi meg a kecskét). Hume az igazi Toryk számára mindig is gyanús, megbízhatatlan alak maradt, mint arról dr. Johnson vitriolos megjegyzése tanúskodik: „Uram, az csak véletlen, hogy ez az ember Tory.”¹⁸

Mindenek ellenére nagyon határozottan rá kell azonban mutatnunk, hogy Hayek „terve” korántsem áll távol az Oakeshott által preferálni látszott politikai berendezkedéstől, sőt. A fenti alkotmánytervezet legfontosabb, explicit célja nem más, mint az Oakeshott által is kulcsfontosságúnak tartott, és hozzá rendkívül hasonlóan felfogott *joguralom* – azaz, az általános magatartási szabályokkal („amelyeket ismeretlen számú jövőbeli esetben való alkalmazásra szánnak”) való kormányzás – biztosítása. Ennek legjobb eszköze a (sajátos formában megvalósítani kívánt) hatalommegosztás. Ezt az alapvető hasonlóságot ismeri el Oakeshott, amikor az *On Human Conduct*-ban, nézeteit más, hozzájuk bizonyos szempontból esetleg közelálló álláspontoktól elhatárolva ezt írja:

Az állam civil társuláskénti felfogásának összes félreértelmezése közül a legszomorúbb, amely helyesen írja azt le, mint olyan társulást, melyet a viselkedés nem instrumentális, általános szabályokban meghatározott feltételei jellemeznek, mely szabályok által megállapított kötelezettségek alól a társulás egyetlen tagja és egyetlen magatartás sem élvezhet kivételt – majd olyan társulási formaként veszi azt védelmébe, amely bármely másiknál nagyobb valószínűséggel segíti elő különféle és egyre sokasodó igényeink kielégítését.¹⁹

Bár Oakeshott nem nevesíti, kire is gondol a fentiek kapcsán, nem nehéz sorait Hayekre vonatkoztatni (különösen, ha hozzá vesszük a következő tisztázó megjegyzést: „A prosperitás lehet, hogy valószínű eshetőleges következménye a civil társulásnak, de ha ezen az alapon ajánljuk azt, akkor valójában valami egészen mást ajánlunk”). Nem kívánunk itt azzal foglalkozni, hogy *Konzervatívnak lenni* című esszéjében Oakeshott is úgy tűnik, mintha éppen erre – mármint „különféle és egyre sokasodó igé-

nyeinke”-re – tekintettel ajánlaná a civil társulást konstituáló általános magatartási szabályokkal való kormányzást – az oakeshotti gondolkodás koherenciájának vizsgálata meghaladná jelen tanulmány kereteit. Pusztán azt szeretnénk felidézni, hogyan válaszolja meg Oakeshott a *Konzervatívnak lenni*-ben a kérdést: miért is kellene a kormányzatnak a fent vázolt módon működnie: „Miért ne?”²⁰ Alighanem nehéz jobb példát találni arra, amivel kapcsolatban Oakeshott monográfusa, a szerzőt a félremagyarázástól több helyen is aggályosan védelmező Paul Franco azt írta, hogy Oakeshott bizonyos fontos kérdésekben „vázlatos és lakonikus”.²¹

3. IDEOLÓGIA ÉS HAGYOMÁNY

Meglehet, a fenti elhatárolódást még inkább szűkkeblűnek fogjuk érezni, ha feltesszük a kérdést: vajon Oakeshott maga minden esetben valóban tökéletesen következetes tudott-e maradni mindennemű „ideológia” elvetésében?

Először is, vegyük észre, hogy Oakeshott explicite is megengedi, hogy az ideológia (a hagyomány száraz, élettelen kivonata) néhány esetben talán hasznos szerepet is játszhat. Segíthet a hagyomány „körvonalainak és részleteinek pontosabb érzékelésében”; a megrongálódott, „beteg” hagyomány kijavításában, „gyógyításában”, végül ez jelentheti a hagyomány „exportálásának” egyik lehetséges formáját is.²²

Hayek céljai alkotmánytervezetével, egyébként: hogy a könyvében kifejtett elvek „határozottabb formát kapjanak”, illetve az alkotmányos tradícióval nem rendelkező „új demokráciák” kíségetése. A szilárd alkotmányos tradícióval – pontosabban a számos kimondatlan előfeltételre támaszkodó, sőt esetleg írott formában nem is létező alkotmányokat működőképesévé tevő hagyományok háttérével – rendelkező, szerencsés (elsősorban angolszász) országok esetében „nyilvánvalóan nem kívánja”, hogy alkotmányukat az általa javasolt megoldásokkal helyettesítsék.²³

Meg kell hagynunk azonban, hogy Oakeshott nem különösebben lelkes az ideológia ilyen irányú felhasználásaival kapcsolatban sem. A beteg hagyomány meggyógyítása, amelyben szerepet játszhat az „ideológiai transzfúzió”, például véleménye szerint sokkal inkább múlik a hagyomány még egészséges részeinek meglétéén, illetve életképességén (ez teszi lehetővé a transzfúzió befogadását). Az „export”-nak is jobb módszere, ha maguk a hagyomány hordozói viszik azt magukkal (lásd a brit gyarmatbirodalom esetét), mint ha egy szétszerelt gépezethez hasonlóan próbálják azt külföldre szállítani (vagy legalábbis tanácsos szerelőket is mellékelni a szállítmányhoz).

Az általában tapasztalhatónál némileg mintha engedékenyebb lenne azonban Oakeshott az ideologikus cselekvés megítélésében *A bábeli torony* című esszéjében. Elismeri ugyanis, hogy bár ideális esetben a reflektálatlan erkölcsi tradíció elsoőbbiséget kell, hogy élvezzen cselekedeteink meghatározásában, mégis, a reflektált, racionális érvelés sem mellőzhető – mindenekelőtt azért, mert csak ez teszi lehetővé a tradicionális cselekvés válsághelyzetben (vagy babonákkal szemben) való megvédelmezését.²⁴ Nem nehéz itt ráismernünk Hayek legfontosabb érvére a „szabadság ideológiájának” exponálása mellett.

Mi azonban hajlamosak lennénk ennél egy kicsivel tovább menni „hagyomány” és „ideológia”, illetve kompetenciájuk szigorú oakeshotti elhatárolásának bírálatában.

Először is arra a magától értetődőnek tűnő, ám Oakeshott által érzésünk szerint mégis meglehetősen mostohán kezelt szempontra hívnánk fel a figyelmet, hogy, míg kétségtelen, hogy kultúránk sokszor túlzott preferenciát mutat az emberi tudás technikai oldala iránt, és hogy a könyvek sosem tartalmazhatják tudásunk teljességét (talán még lényegét sem) – azért a technikai tudás is tudásunk része (ahogy Oakeshott sem tagadja), és a könyveknek is megvan a maguk haszna. Lehet (biztos), hogy kizárólag szakácskönyvből nem lehet megtanulni főzni – mégis, néha még a legjobb szakácsok is használják őket.²⁵

Valamivel elvontabb szinten, nehéz lenne megmondani, hogy pontosan minek is kellene tekintenünk Oakeshott fogalmi rendszerében az olyan képződményeket, mint például a *common law*-ban szereplő „elvárható gondosság”, amelyet ő maga példának hoz fel a hagyományon alapuló jogszolgáltatás illusztrálására²⁶ – de amely tulajdonképpen aligha más, mint egy egyszerű „ideológiai” konstrukció (konkrét esetek sokaságában hozott döntések kivonata). Természetesen hasonló a helyzet az Oakeshott által is preferált *rule of law*-val. A magunk részéről végső soron még abban sem lennénk egészen bizonyosak, hogy a hajó felborulásának elkerülése nem minősíthető-e a hajózók valamiféle közös célkitűzésének.

Végül is nem arról van szó, hogy Oakeshott ne ismerné el az ideológia létezésének elkerülhetetlenségét vagy bizonyos hasznait (mint láttuk, elismeri). Hanem arról, hogy stílusának már említett sokszor „vázlatos és lakonikus” jellege nagyban megkönnyíti eme elismerés meglehetősen szelektív alkalmazását. Jellemző példa erre a „szabadság” fogalma, amely, mint láttuk, lehet egyfelől „egyszavas” ideológia, de lehet az angol ember konkrét életmódjának megjelölésére szolgáló kifejezés is.²⁷ A kettő közötti különbség úgy tűnik az, hogy amikor az utóbbi értelemben vett szabadságról írunk, nem az a célunk, hogy „meghatározzunk egy szót, hanem hogy felfedjük annak a titkát, amit élvezünk”.²⁸ Nyilván ettől a mércétől tért el John Locke, amikor elkészítette „az angolok politikai szokásainak briliáns összefog-

lalóját”, de hogy hol húzódik a határ a kettő között, annak kijelölése mintha nem lenne mentes minden önkénytől. Tisztában vagyunk persze vele, hogy a határ pontosabb kijelölésére vonatkozó igényünk Oakeshott hívei szemében csak menthetetlen racionalizmusunk bizonyítéka.

Számunkra mégis úgy tűnik, hogy a szóban forgó eljárás mód tehető felelőssé azért, hogy Oakeshott beleesni látszik az általa a liberalizmusnak tulajdonított hibába: mintha ő sem mindig tudná, kik az igazi barátai.²⁹ Az Oakeshott által az ideológiagyártás bűnében (egyébként, mint láttuk, nem teljesen alaptalanul) elmarasztalt Friedrich Hayek nem egy helyen világosan kifejezésre juttatja, hogy az általa védelmezni kívánt ideológia szorosan kötődik a hagyományhoz. Még az elvont elvek fontossága mellett érvelő tanulmányában is szerepel erre utaló kitétel, amikor a védelmezni kívánt eszméről így ír: „nagy vonalakban és homályosan észlelt” elvek, „amelyek sosem kerültek kifejtésre alkotmányos dokumentumokban”. Sőt, elismeri:

Nem akarjuk azt állítani, hogy ezeknek az „elveknek” szükségyszerűen explicite kifejtett szabályok formáját kell ölteniük. Az elvek gyakran hatékonyabban befolyásolják a cselekvést, amikor nem többek megokolatlan előítéleteknél, egy általános érzésnél, hogy bizonyos dolgokat egyszerűen „nem lehet megtenni”; míg mihelyt nyíltan kimondjuk őket, rögtön megkezdődik a spekuláció helyességükről és érvényükről...³⁰

Máshol Hayek kifejti, hogy az általa pártolt „valódi individualizmus” nem más, mint „elvek valamiféle együttese, amely... benne rejlik a nyugati... politikai tradíció java részében”, illetve „az angolszász országok közös hagyománya”.³¹

Mindez vonatkoztatható arra a területre is, amely miatt a legtöbbször éri Hayeket az ideológiai radikalizmus vádja – nevezetesen a „szabad piac” védelmezésére. Ha manapság valaki piacpárti, arra úgy tekintünk, mint bizonyos elvont elvek – gazdasági szabadság, állami beavatkozástól való mentesség stb. – védelmezőjére. Általában nem is elégszünk meg egyszerűen a „piac” elnevezés használtával: úgy érezzük, jobban kifejezzük a dolog lényegét, ha „szabad piac”-ot mondunk. Pedig a piac lényege egyáltalán nem valamiféle elvont szabadságelv. A piac lényege két olyan jogintézmény, a tulajdon és a szerződés, amelyek a tipikusan nem absztrakt, hanem esetjogi jellegű római jogból eredeztethetők, és amelyek tulajdonképpen nem mások, mint hosszú idő alatt összezsugorodott, bonyolult szabályrendszerek.³²

A Hayek és Oakeshott közötti különbséget talán Edmund Burke-höz való viszonyukban mutathatjuk ki a legjobban. Burke motivációja a *Tőprengések* megírásakor nagyon hasonlított Hayekéhez, amikor az papírra vetette az *Út a szolgasághoz* – a számára kedves politikai berendezkedés védelme a kétségbeejtően fenyegető, racionalista szellemű átalakítás veszélyével

szemben. Mi több, érvelésmódjukban is alapvető hasonlóságot fedezhetünk fel, amennyiben érvelési technikájuk legfontosabb vonásának a hagyomány „racionalista” védelmezését tekintjük – mely érvrendszer ezzel együtt maga is a hagyomány részének tekinthető. A fentiekben megpróbáltuk ráirányítani a figyelmet Hayek ilyen irányú törekvéseire, Burke esetében pedig kitűnő eredménnyel megtette ezt J. G. A. Pocock *Burke és az ősi alkotmány az eszmétörténet tükrében* című tanulmányában, melynek tézise szerint a Burke érvelésében megjelenő ősi alkotmány elmélete (melyek lényege a *common law* mesterséges értelemként való felfogása) maga is egyfajta hagyománynak tekinthető.³³

Oakeshott persze – Hayekkel ellentétben – nem kedvelte Burke-öt – szerinte másoktól (Montaigne-től, Pascaltól) többet tanulhatunk a konzervatív beállítottságról, „mint Burke-től vagy Benthamtól” (!). A *Töprengések* záró soraiban Burke arról ír, hogy amikor az állam hajóját a felborulás veszélye fenyegeti, ő szeretne *érvei* súlyával a hajó kiegyensúlyozásához hozzájárulni.³⁴ Ez Oakeshott szemében – aki a kizárólagosságra törekvő érveléssel szemben a „társalgást” részesítette előnyben – megbocsáthatatlan ideológiai tevékenységnek minősül. Még akkor is, ha nem egészen világos, hogy máshogyan hogyan is lehetne nevezett hajót megóvni a felborulástól.

4. Az emberiség egyetemes balsorsa

Sokféle módja volna még annak, hogy érzékeltessük Michael Oakeshott és F. A. Hayek gondolkodási stílusának eltéréseit. Megemlíthetnénk, hogy amikor egy alkalommal Oakeshottnak egy konzervatív klubban alkalma volt végighallgatni, amint Mrs. Thatcher heves politikai vitába bonyolódott egy újságíróval, Oakeshott, bár végig szemmel láthatóan figyelemmel kísérte a vitát, maga mindössze annyival járult hozzá, hogy egy adott ponton felállt, és jelentőségteljesen felhúzott és beindított egy, a szobában található zenélő szerkezetet, amely különböző énekesmadarak hangját utánozta. Nyilván nem volt ínyére, hogy a „vaslady” jobban hitt az érvelésben, mint a társalgásban.³⁵

Vagy szóba hozhatnánk az amerikai neokonzervatív Irving Kristol beszámolóját arról, hogyan utasította vissza az *Encounter* című folyóirat szerkesztőjeként az egyébként általa is nagyszerűnek talált *Konzervatívnak lenni-t*, amikor a szerző először neki ajánlotta fel azt közlésre – és hogyan látta döntését igazoltnak, amikor később, a könyvkiadói erőfeszítései eredményeképpen a tengerentúlon napvilágot látott *Politikai racionalizmus* 600 eladott példánnyal kereskedelmi kudarcnak bizonyult.³⁶ Hozzátehetnénk, hogy az *Út a szolgáltatáshoz*-ból több, mint 600 000 példány fogyott el az Egyesült Államokban (természetesen nem gondoljuk, hogy a példányszámok bármilyen összefüggésben is lennének a művek intellektuális kvalitásaival

– csupán a kétféle megközelítés egyfajta következményét látjuk a fenti adatban).

A legtanulságosabb azonban talán az Oakeshott-tanítvány Kenneth Minogue egy nemrég megjelent Hayek-életrajzról írott recenziójának felidézése lesz. Minogue általában véve pozitívan nyilatkozik Hayekről, elismeri, hogy Hayek munkássága (a maga kissé korlátozott módján) jó szolgálatot tett a konzervativizmus ügyének. Ami hiányzott belőle, Oakeshottal ellentétben, „az emberiség egyetemes balsorsának” átérzése volt.³⁷

Oakeshott írásait valóban a pesszimizmus levegője lengi be, de véleményünk szerint aligha ez az, ami elsősorban megkülönbözteti Hayektől, aki élete jelentős részében depresszióban szenvedett – vagy Burke-től, mint arról a *Töprengések* híres sorai tanúskodnak:

De a lovagiasság kora a múlté. Az okoskodók, ökonomisták, számíttatók kora jött el, s örökre oda Európa dicsősége... Az összes szép illúzió, mely a hatalmat szelíddé, az engedelmességet kötetlenné tette, s harmonizált az élet különböző árnyalataival, szertefoszlatik a világosság és az értelem új, hódító birodalmától... Az erkölcsi képzelet tárházából származó összes magas eszme, mely a szívben lakozik, s melyet az értelem mint pórségében reszkető jellemünk fogyatékoságainak elfedéséhez szükséges dolgot jóváhagy, nevetséges, abszurd és idejétmúlt divatként fog elenyészni.³⁸

Oakeshott, amikor megkérdezték tőle, hogy mit tart a legfontosabb dolognak az életben, azt válaszolta: „Boldogan élni!” („*To live gaily!*”)³⁹ És, barátai és ismerősei egybehangzó beszámolója szerint, pontosan így is tett. Lehet persze, hogy mindez nem tanúskodik másról, mint a bölcs kibéküléséről a sorssal, nagylelkű belenyugvásról a megváltoztathatatlanba. De az is lehet, hogy szerepet játszik benne az angol *gentleman* veleszületett magabiztossága, a megingathatatlan hit abban, hogy „*There will always be an England*”⁴⁰. Nos, érthető okokból, ebben a közép-európai Hayek képtelen volt osztozni.

JEGYZETEK

¹ Jelen tanulmány a XXI. Század Intézet által támogatott kutatás keretében készült.

² Michael Oakeshott: *Politikai racionalizmus*. Ford.: Kállai Tibor, Szentmiklósi Tamás. Budapest, Új Mandátum, 2001.

³ Uo., 151. o.

⁴ Uo.: 173. o. Oakeshott a kérdésben tanúsított intranzigenciáját remekül illusztrálja a következő anekdota: amikor egy amerikai politikai filozófus megkérdezte tőle, hogy „mi a teendő” az ő hagyományok tekintetében hátrányos helyzetűnek minősíthető (a *Politikai képzésben* az ideologikus politizálás jellegzetes példaként felhozott) hazájában, Oakeshott csak annyit válaszolt: „*That's your problem.*” (John Kekes szóbeli közlése.)

⁵ Uo.: 432. o.

- ⁶ Vö. Paul Franco: *The Political Philosophy of Michael Oakeshott*. New Haven, Yale University Press, 1990. 140–156. o.
- ⁷ F. A. Hayek: *Miért nem vagyok konzervatív?* Ford.: Balogh Katalin. In: Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II*. Budapest, Atlantisz, 1993.
- ⁸ John Cassidy: *The Price Prophet*. *The New Yorker*, February 7, 2000.
- ⁹ L. pl.: Robert Nisbet: *Konzervativizmus: álom és valóság*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1996. 45–51. o.; Roger Scruton: *Mi a konzervativizmus?* in: *Mi a konzervativizmus? Válogatott esszék*. Budapest, Osiris, 1995. 14–18. o.; utóbbira pedig: Anthony Quinton: *A tökéletlenség politikája. Az angol konzervatív gondolkodás vallásos és szekuláris tradíciója Hookertől Oakeshottig*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 13–27. o. Quinton úgy fogalmazza meg ezt, mint az ember „intellektuális tökéletlenségének” tételét.
- ¹⁰ Edmund Burke: *Töprengések a francia forradalomról*. Ford.: Kontler László. Budapest, Atlantisz, 1990. 149. o.
- ¹¹ Hayek: *Miért nem vagyok konzervatív?* 150–151., 159. o.
- ¹² Id.: Russel Kirk: *The conservative mind: from Burke to Eliot*. Chicago, Regnery Gateway, 1993. 3. o.
- ¹³ Oakeshott: *Politikai racionalizmus*. 139–40. o.
- ¹⁴ F. A. Hayek: *A Model Constitution*. In: Chiaki Nishiyama, Kurt L. Leube (eds.): *The Essence of Hayek*. Stanford, Calif., Hoover Institution Press, 1984.
- ¹⁵ David Hume összes esszéi II. Ford.: Takács Péter. Budapest, Atlantisz, 1994. 272. o.
- ¹⁶ F. A. Hayek: *Dr. Bernard Mandeville*. Ford.: Atkari János. In: *Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok*. 493. o.
- ¹⁷ F. A. Hayek: *The legal and political philosophy of David Hume (1711–1776)* In: *The trend of economic thinking: essays on political economists and economic history*. Chicago, University of Chicago Press, 1991., 101–102, 106–108. o.
- ¹⁸ „Sir, the fellow is a Tory by chance.” Id.: Kirk: *The conservative mind*. 7. o.
- ¹⁹ Id.: Franco: *The Political Philosophy of Michael Oakeshott*. 221. o.
- ²⁰ Oakeshott: *Politikai racionalizmus*. 446. o.
- ²¹ Franco: *The Political Philosophy of Michael Oakeshott*. 236. o.
- ²² Oakeshott: *Politikai racionalizmus*. 162., 217–218. o.
- ²³ Hayek: *A Model Constitution*, 384–385. o.
- ²⁴ Oakeshott: *Politikai racionalizmus*. 478., 482. o.
- ²⁵ Szándékosan nem arra hivatkoztunk, hogy mekkora segítséget jelentenek a legtöbb hozzánk hasonló átlagembernek, hiszen nekünk, Oakeshott szerint, semmi keresnivalónk a konyhában (vagy pláne a politikában, ahol „egy komornyik, vagy egy éles szemű cseléd lány” esetleg többet tud nálunk). (Uo. 147. o.)
- ²⁶ Oakeshott: *Politikai racionalizmus*, 218. o.
- ²⁷ Uo.: 161. o.
- ²⁸ Uo.: 415. o. Oakeshott a *Politikai képzés*-hez fűzött utólagos megjegyzésekben többek között azt is visszautasítja, hogy politikáról alkotott felfogását „miszticizmussal” vádolják. Néhány sorral odébb – az eredeti szövegben – viszont ő maga írja: „Mindig maradni fog valami misztikus abban, ahogyan a politikai viselkedés tradícióját elsajátítják.” (Uo. 168. o.)
- ²⁹ Uo.: 414. o.
- ³⁰ „Ha azonban ez az ösztönös bizonyosság elvész, talán éppen az egykor »intuitive« követett elvek szavakba öntésére tett sikertelen kísérletek nyomán, nincs más mód visszanyerésére, mint hogy megpróbáljuk pontosan kifejezni, ami azelőtt implicit módon ismert volt.” F. A. Hayek: *Principles and Expediency*. In: Chiaki Nishiyama, Kurt L. Leube (eds.): *The Essence of Hayek*. Stanford, Calif., Hoover Institution Press, 1984. 300., 304–5. o.

- ³¹ F. A. Hayek: *A valódi és a hamis individualizmus*. Friedrich A. Hayek: *A valódi és a hamis individualizmus*. Ford.: Kontler László. In: Ludassy (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II.*, 113. o., ill. *Miért nem vagyok konzervatív?*, 168. o.
- ³² Lásd a piac ilyen tárgyalását Hayeknél: *A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései*. Ford.: Pásztor Eszter. Budapest, Tankönyvkiadó, 1992. 43. o.; *A valódi és a hamis individualizmus*, 133–134. o.
- ³³ J. G. A. Pocock: *Burke és az ősi alkotmány az eszmetörténet tükrében*. Ford.: Horkay Hörcher Ferenc. in: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe. John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1997.
- ³⁴ Burke: *Töprengések*, 358. o.
- ³⁵ Az esetről beszámol: John Casey: *Philosopher of Practice*. In: Jesse Norman (ed.) *The Achievement of Michael Oakeshott*. London, Duckworth, 1993. 63. o.
- ³⁶ Irving Kristol: *America's Exceptional Conservatism*. In: *Neoconservatism. The Autobiography of an Idea*. New York, The Free Press, 1995. Az amerikai politika menthetetlenül ideologikus természetű, vonta le a következtetést Kristol, és hozzálátott a Republikánus Párt „ideológiai felfegyverzésének” neokonzervatív programjához.
- ³⁷ Kenneth Minogue: Hayek's prophetic scepticism. *The New Criterion*, May, 2002. (Minogue egyébként Oakeshott Hobbes-ról szóló írásaiból veszi a kifejezést.)
- ³⁸ Burke: *Töprengések*, 166–167. o. Avagy egy későbbi levele: „Láthatja, kedves Lordom, hogy nem taglalom nézeteink különbözőségét atekintetben, hogy mi volna a legjobb módszer arra, hogy megakadályozzuk egy olyan rendszer kifejlődését, amelyet, azt hiszem, egyikünk sem kedvel. Nem tehetem, mert nem hiszem, hogy volna olyan módszer, amely meg tudná akadályozni. A gonoszság megtörtént; a dolgot elkövették elméletben és gyakorlatban; és nekünk egy mitőlünk magasabb kéz tetszésére kell bízunk, hogy mikor vet véget neki.” Id.: Kirk: *The conservative mind*, 65. o. Burke végrendeletében meg is hagyta, hogy titokban temessék el, mert attól félt, hogy a jakobinusok esetleg felforgatják a sírját. (Bentham viszont a tudomány céljaira hagyományozta testét – csontváza ma is megtalálható a londoni University College-ban.)
- ³⁹ Casey: *Philosopher of Practice*. 66. o.
- ⁴⁰ *And the rest is „your problem”.*